

ОСНОВНІ ВИДИ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджені основні види національних систем вищої освіти у країнах ЄС з врахуванням сучасного стану світового ринку освітніх послуг. Досліджені країни, що входять до різних моделей вищої освіти в ЄС та проведений аналіз її основних видів та характеристик. Викладено класифікацію, за допомогою якої визначають типи національних систем вищої освіти з врахуванням сучасних глобалізаційних процесів. Визначені основні причини, які спонукають до збільшення експорту освітніх послуг вищими навчальними закладами у різних країнах ЄС. Запропоновані шляхи удосконалення функціонування діяльності вищих навчальних закладів в Україні з врахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: моделі, стратегії, національна система, вищі навчальні заклади, зарубіжний досвід, інтернаціоналізація, глобалізація, інтеграція, конкурентоспроможність, Європейський Союз, Болонський процес.

S.A. MATYUKH

Khmelnitskyi National University

BASIC TYPES OF NATIONAL SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE EUROPEAN UNION

Abstract – This article explores main types of national systems of higher education in the EU with regard of modern state of the world education market. Researched countries belonging to different models of higher education in the EU and the analysis of the main types and characteristics. Was performed an analysis of continental and a hybrid model of higher education in the EU formed their positive and negative sides. Expounded classification by means of which determined types of national systems of higher education in view of modern globalization. Determined the main reasons that encourage in increasing exports of educational services of higher education institutions in different EU countries.

Distinguished the basic strategy of internationalization of higher education institutions in the EU. Conducted analysis of the strategy of international partnership, strategy to attract foreign qualified personnel, strategies aimed at income generation, empowerment strategies in education. Proposed ways of improving the functioning of higher education institutions in Ukraine in view of international experience.

Keywords: models, strategies, national system, higher education institutions, international experience, internationalization, globalization, integration, competitiveness, European Union.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Посилення світових інтеграційних процесів спонукає до необхідності подальшої адаптації вищої школи в Україні до норм і стандартів Євросоюзу. За оцінками українських та європейських експертів законодавча база в сфері вищої освіти України за основними її засадами далека від норм Європейської освітньої хартії та Європейського освітнього кодексу. Для впровадження європейських освітніх стандартів в Україні слід прискорити ратифікацію ряду норм Болонського процесу, ввести законодавчі зміни. Першим етапом впровадження даних змін є затвердження нового закону про вищу освіту, який вступив у дію з 6 вересня 2014 року. Практично в усіх країнах Європейського Союзу у нинішньому столітті узятий курс на підтримку вищої освіти, забезпечення лідируючих позицій в цій сфері, а також інтернаціоналізацію і експортну експансію освітніх стандартів і систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження в галузі вищої освіти ґрунтуються на багаточисленних наукових працях вітчизняних та європейських науковців. Інтеграційні процеси у вищій школі України вже тривалий час перебувають у полі зору наукових дискусій, вагомий внесок у розробку визначеної проблематики внесли вітчизняні та зарубіжні учені: В.С. Вахштайн [1], Е.М. Горбунова [2], І.М. Гріщенко [3, 4], В.Г. Кремін'я [5], М.В. Ларіонова [2], В.І. Луговий [6]. Не дивлячись на велику кількість наукових праць та значних досягнень в теорії і практиці визначення моделей та стратегій розвитку національних систем вищої школи, є велика кількість соціально-економічних питань, які залишаються постійним об'єктом дискусій.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні основних складових моделей та видів національних систем вищої школи країн ЄС, які у сучасному мінливому світі визначають основні елементи та рівні структури функціонування світової економіки.

Невирішені частини проблеми. Інтеграція вищої освіти виступає об'єктивним процесом, що передбачає зближення національних освітніх систем Європейського союзу, їх взаємодоповнюваність, перетворення вищої освіти на Європейську освітню систему. Способи реалізації такого шляху у різних країнах ЄС відрізняються різноманітністю і формують широке поле дослідження в цілях обґрунтування адаптаційних механізмів ефективної інтеграції української освітньої системи вищих навчальних закладів у Болонську систему.

Основний матеріал дослідження. У сучасній постіндустріальній парадигмі набуває широкого поширення процес переорієнтації суспільства на головний ресурс прогресу і конкурентоспроможності – інтелектуальний капітал, основні складові якого – знання, інновації та інформація – створюються, поширюються та комерціалізуються в освітній сфері людської життєдіяльності. В сучасних умовах на університетську освіту покладено глобальну соціально інтелектуальну місію щодо формування наукової, політичної та бізнесової еліти. В умовах інноваційного типу суспільного прогресу, всеохоплюючої глобалізації, зростаючої конкуренції посилюється роль вищої освіти у формуванні людини нового типу, відтак загострюється проблема дослідження національних систем вищої школи зарубіжних країн [5, с.16]. Так взірцеві країни у всесвітньому та регіональному масштабах ідентифікуються та групуються за різними критеріями: дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу (47 країн), належністю до провідних

глобальних (наприклад, Організація економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР – 34 країни, «Велика двадцятка») та регіональних (Європейський Союз, ЄС – 28 країн) спільнот [6, с.28]. Серед основних типів національних освітніх систем виділяють атлантичну, континентальну, гібридну [1, с. 324].

Відмінними рисами «атлантичної моделі», до якої відносяться США, Великобританія, Ірландія, Канада, виступають: інституціональна і фінансова автономія ВНЗ, їх тісний зв'язок з бізнес-спільнотою, сильне самоврядування, непрямий контроль з боку держави, наявність спеціалізованих агентств-посередників, яким делеговані управлінські функції. Атлантична модель історично вибудовується на базі дворівневої системи «бакалаврат та магістратура», це модель «пізньої професійної диференціації», у якій вибір спеціальності у ВНЗ не зумовлюється автоматично типом закінченої школи, відповідно, освітні траєкторії учнів в цій моделі не так жорстко детерміновані самим інституціональним обладнанням системи. «Континентальна модель», до якої прийнято відносити Нідерланди, Німеччину, Францію, Італію, відрізняється такими характеристиками, як ієрархічність навчальних закладів, їх тісний зв'язок з державними структурами, пряме міністерське регулювання, відсутність безпосередніх зв'язків між університетом та бізнесом.

Континентальна модель спирається на однорівневу схему навчання ВНЗ і ранню спеціалізацію учнів.

Ми вважаємо, що університет атлантичної моделі споконвічно розвивається за логікою економічної доцільності, у той же час в континентальній моделі домінує логіка державного замовлення і функція відтворення соціальної структури. Втім, в останні десятиліття ця відмінність зменшилася за рахунок того, що традиційно ліберальна атлантична модель переживає «одержавлення» і навпаки державо центрична континентальна модель – лібералізацію.

У своїй сукупності атлантичні і континентальні системи насичені різноманітним форм організації вищої освіти. Прикладом відмінної моделі є «північноєвропейська модель». Північноєвропейські системи освіти, до яких належать Норвегія, Швеція, Фінляндія, у світлі протиставлення державно-орієнтованих континентальних систем і ринково-орієнтованих систем атлантичного типу являються самодостатніми та доволі відокремленими. Проте відокремленість ця пов'язана не із складністю організації, а з неординарністю їх проблемної орієнтованості. До основних рис північноєвропейської моделі належать: вимоги рівного доступу до освіти, однорідність результатів навчання, соціальна орієнтація ВНЗ, як суб'єктів, які надають послуги суспільству. У зв'язку із цим частина проблем, які опиняються сьогодні у ракурсі загальноєвропейських дискусій, наприклад, проблеми усунення економічних або інституціональних бар'єрів до здобуття освіти, для країн Північної Європи до цього часу не вирішені, а їх успішне виконання стало умовою розвитку систем освіти цих країн.

Система управління вищою освітою зумовлює розподіл джерел фінансування та державної підтримки доступності освіти, що надається як для вітчизняних, так і для іноземних студентів, а це, у свою чергу, зумовлює експортний потенціал національної системи вищої освіти. Крім того, розвиток процесу уніфікації освітнього простору в масштабах світового господарства формує, з одного боку, уніфікацію самих освітніх процесів, що відображається на системах оцінки якості. Усі ми знаємо, що вже визнана дворівнева англосакська система вищої освіти (бакалаврат та магістратура), крім того Болонський процес в Європі об'єднує системи оцінки країн-учасниць ЄС в рамках Європейської системи перенесення залікових одиниць (ECTS).

В той же час процес інтернаціоналізації систем вищої освіти формується на глобальному принципі розвитку освітнього процесу «Освіта впродовж усього життя», що формує в якості головної умови його реалізації вимогу доступності освіти. Визначальним чинником доступності вищої освіти виступає можливість її сплатити. Освітні послуги є одним із дорогих видів послуг. Послуги вищої освіти належать до дорогих товарів. По-перше, це викликано тим, що університети світового класу мають потужну матеріально-технічну базу. У розвинутих країнах такі університети мають чотири основних джерела фінансування: фінансування поточних витрат і наукових досліджень із державного бюджету; доходи від наукових досліджень, які проводяться в університеті на договірній основі для державних і приватних компаній; доходи від засобів, які передаються як подарунки, пожертвування, благодійні внески університетам, а також оплата послуг за навчання. По-друге, освітні послуги в елітних університетах надаються висококваліфікованими науково-педагогічними працівниками, при цьому досить високою є доля постійних витрат, особливо оплата праці [3, с.44].

До основних індикаторів, що дозволяють оцінити доступність та вартість вищої освіти в різних країнах, прийнято відносити з позицій витрат (плату за освіту, витрати на книги і навчальні матеріали, витрати на проживання); з позицій державної підтримки (гранти, підтримка студентів через податкову систему, позики (кредити) на освіту).

Збільшення експорту освітніх послуг вищими навчальними закладами підтримується урядами таких країн ЄС, як Великобританія, Франція, Німеччина. На даний процес впливає ряд факторів: сприяння реалізації геополітичних і економічних інтересів країни; підготовка спеціалістів для зарубіжних країн стає однією з найбільш вигідних статей експорту; бажання використовувати кращих іноземних випускників вищих навчальних закладів для розвитку економіки і науки; прагнення залучити іноземних студентів підштовхує ВНЗ до реформування системи підготовки фахівців з урахуванням вимог світового ринку праці, підвищення якості навчання, розробки нових навчальних програм.

Розглянемо певні країни відмінності в пріоритетах країн відносно інтернаціоналізації вищої освіти у рамках чотирьох стратегій, що сформувалися: погоджений підхід (в авторській інтерпретації стратегія міжнародного партнерства), стратегія залучення іноземних кваліфікованих кадрів, стратегія отримання доходу, стратегія розширення можливостей (табл. 1).

Дослідивши таблицю, можна стверджувати, що стратегія міжнародного партнерства у сфері вищої освіти спирається на довгострокові політичні, культурні, академічні цілі розвитку країни. Реалізація такої

стратегії здійснюється через підтримку студентської і академічної мобільності, шляхом надання стипендій і реалізації програм академічних обмінів, а також програм, спрямованих на створення інституціональних партнерств в сфері вищої освіти. Системоутворюючим принципом цього підходу є міжнародна співпраця, а не конкуренція.

Наступна стратегія, яка була зазначена вище, – це стратегія підтримки міграції кваліфікованих співробітників спрямована на залучення обраних іноземних спеціалістів і талановитих студентів до роботи в країні, яка їх приймає. Основним інструментом цього підходу є система академічних стипендій, доповнена активною програмою просування системи вищої освіти країни за кордоном у поєднанні з прийняттям відповідного візового та імміграційного законодавства.

Таблиця 1

Стратегії інтернаціоналізації вищої освіти в країнах ЄС

Країна	Стратегія міжнародного партнерства	Стратегії залучення іноземних кваліфікованих кадрів	Стратегія спрямована на отримання доходу	Стратегія розширення можливостей в отриманні освіти
Австрія		+		
Великобританія		+	+	
Угорщина		+		
Німеччина		+		
Голландія		+		
Іспанія	+			
Норвегія		+		
Польща				+
Словаччина				+
Франція		+		
Фінляндія		+		
Чехія				+

У Великобританії діє програма підвищення міжнародної конкурентоспроможності освіти, що включає чотири взаємопов'язаних елемента:

1. Сучасні комунікаційні інструменти, спрямовані на позиціонування Великобританії як лідера в міжнародній освіті. Засобами їх реалізації виступають: бенчмаркінг освітніх послуг і надання конкурентоспроможних цін; спрощення імміграційної системи; введення системи балів для управління міграційними процесами; забезпечення підтримки іноземних студентів, бажаючих отримати практичний досвід роботи за рахунок організації співпраці з працедавцями і кадровими агентствами.

2. Встановлення стратегічних партнерських стосунків (з урядом і представниками ринку освітніх послуг) та створення союзів, проведення міжнародних форумів, обмін студентами і викладацьким складом. Цей аспект знаходиться під контролем прем'єр-міністра Великобританії.

3. Показники ефективності, включаючи розширення числа партнерських стосунків, ріст числа іноземних студентів і розширення їх географії.

Державна політика Німеччини в галузі вищої освіти і науки орієнтована також на стратегію інтернаціоналізації її основу складають наступні цілі:

1) зміцнення міжнародної конкурентоспроможності і якості німецького сектора вищої освіти і науки (орієнтація на конкурентоспроможність);

2) підвищення міжнародної привабливості німецької вищої освіти і науки (орієнтація на міжнародну співпрацю і обмін);

3) зміцнення міжнародного аспекту німецької вищої освіти і науки (орієнтація на реформи).

Стратегія інтернаціоналізації вищої освіти, спрямована на отримання доходу, базується на двох вищезазначених підходах, але в її рамках освітні послуги пропонуються на повністю платній основі, і надання державних субсидій не передбачене. Іноземні студенти дають додатковий дохід освітнім інститутам, стимулюючи університети реалізовувати підприємницьку стратегію на міжнародному освітньому ринку. Уряди, в свою чергу, надають ВНЗ значну автономію, забезпечують високу репутацію своєї системи вищої освіти, а також високу степінь захисту іноземним студентам. До числа країн, що реалізують такий підхід, відносяться Австралія, Великобританія (для студентів не з країн ЄС), Нова Зеландія і США (для студентів, що здобувають вищу освіту). В Австралії і Новій Зеландії стратегія інтернаціоналізації у сфері вищої освіти, ініційована і підтримувана державою, спрямована на експортне просування освіти. Австралійська політика інтернаціоналізації вищої освіти ґрунтується на трьох компонентах: послідовне введення нової системи фінансування університетів; маркетинг Австралійської університетської освіти; зміна візової і міграційної політики для забезпечення більшого прийому іноземних студентів і надання можливостей певним категоріям студентів залишитися на постійне проживання в країні.

Стратегія розширення можливостей заохочує здобуття вищої освіти за кордоном або у ВНЗ – постачальників іноземних освітніх послуг. Важливими інструментами такого підходу є: 1) програми підтримки зарубіжної мобільності державних службовців, професорсько-викладацького складу, вчених і студентів; 2) забезпечення іноземним ВНЗ, програмам і викладачам сприятливих умов для комерційної освітньої діяльності в країні. Досліджуючи країни Східної Європи, можна зазначити, що в якості головних причин інтернаціоналізації вищої освіти у них можна відмітити наступне. По-перше, необхідність розширення доступності вищої освіти. По-друге, відсутність коштів достатнього фінансування вищої освіти.

Через відсутність коштів університети не можуть збільшити прийом нових студентів. Наприклад, у Польщі демографічна криза, яка сприяє зменшенню кількості студентів, обмежені фінансові можливості бюджету країни вимагали зміни правової основи, яка регулювала би принципи діяльності ВНЗ. Головними ініціаторами змін виступили МНО та Рада ректорів польських вищих шкіл. Новий Закон «Право про вище шкільництво» був прийнятий у 2005 р. Цей закон поєднав у собі закони «Про вище шкільництво» і «Про вищу професійну школу». У результаті чого було надано автономії навчальним закладам вищого рівня шляхом посилення правових повноважень їх статутів. Утворено новий вид самоврядування у навчальних закладах – аспірантський, що сприяє залученню аспірантів до прийняття важливих для своєї вищої школи рішень, надає можливість відстоювати власні інтереси та безпосередньо співпрацювати з керівництвом. Виокремлюється діяльність головних організаційних одиниць – їх рад і керівника. Слід також зауважити, що новий закон чітко визначив коло питань, за які керівник ВНЗ відповідає перед міністром.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Практично у всіх розвинутих країнах світу існує розгалужена система фінансування освітньої галузі та розроблено безліч фінансових схем підтримки студентства. За оцінками експертів, світові видатки на вищу освіту досягають 300 млрд дол., що в свою чергу складає 1% світового ВВП. Так, що стосується європейських країн, то вартість навчання в університетах коливається залежно від престижу вузу та обраної спеціальності. Отже, європейський ринок освітніх послуг як підсистема сучасного світового господарства являє собою глобалізований освітній комплекс, що включає освітні установи різних рівнів: національного, міжнародного та транснаціонального. Для вирішення конкретних політичних, соціальних і фінансових завдань система вищої освіти відіграє ключову роль та стає об'єктом і предметом державної політики. Дослідивши Європейські системи вищої освіти та особливості їх функціонування на світовому ринку освітніх послуг, можна запропонувати українським ВНЗ ряд тенденцій реформування, які ґрунтуються на наступних критеріях: 1) формування інноваційних інструментів в підтримці і підвищенні конкурентоспроможності національної системи вищої освіти на базі досвіду країн-учасниць Болонського процесу; 2) формування механізмів для удосконалення експортного потенціалу вищих навчальних закладів; 3) всебічна підтримка європейської політики шляхом зміцнення зв'язків з іншими країнами в галузі освіти і створення сприятливих умов для експорту освітніх послуг національних провайдерів; 4) формування сучасного адаптивного викладацького складу вищих навчальних закладів і транснаціональних спільних програм; 6) розроблення цільових загальнонаціональних програми з чітко визначеними цілями і завданнями, з відповідним фінансовим забезпеченням.

Література

1. Вахштайн В.С. Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая / В. Вахштайн // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 321–352.
2. Горбунова Е.М. Интернационализация высшего образования в странах ОЭСР / Е.М. Горбунова, М.В. Ларионова // Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв. ред. М.В. Ларионова. — М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005 – 105–152 с.
3. Грищенко І.М. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : [монограф.] / І.М. Грищенко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 364 с.
4. Грищенко І.М. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти : [монограф.] / І.М. Грищенко. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.
5. Кремінь В.Г. Підвищення економічної ефективності освіти України: концептуальні засади вирішення проблеми / В.Г. Кремінь // Вісник КНУТД. – 2013. – № 5. – С. 16–27.
6. Луговий Ю.М. Європейська тенденція та українська традиція у фінансовому забезпеченні дослідницько-інноваційної підготовки фахівців з вищою освітою / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова // Вісник КНУТД. – 2013. – № 4. – С. 27–41.
7. Рисин І.Е. Инновации в системе государственного управления развитием экспорта образовательных услуг в зарубежных странах / И.Е. Рисин, Е.Н. Шошина // ИнВестРегион. – 2007. – № 2. – С. 28–29.

References

1. Vakhshayn B. C. Dve modely obrazovatel'nykh system: kontynental'naya y atlantycheskaya / V. Vakhshayn // Prohnozys. – 2006. – 3. – S. 321–352.
2. Horbunova E.M., Laryonova M.V. Ynternatsyonalizatsyya vyssheho obrazovanyya v stranakh OESR / Aktual'nye voprosy razvytyya obrazovanyya v stranakh OESR / Otv. red. M.V. Laryonova. — M.: Yzdatel'skiy dom HU VShE, 2005 – 152 s. (127- S. 137, 114 - S. 129-130, 105 – S. 110)
3. Hryshchenko I.M. Ekonomichni umovy zabezpechennya yakosti osvitnikh posluh u systemi vyshchoyi osvity: [monohraf.] / I.M. Hryshchenko. - K.: Pedahohichna dumka, 2012. - 364 s.
4. Hryshchenko I.M. Ekonomichni aspekty problem rozvytku vyshchoyi osvity : [monohraf.] / I.M. Hryshchenko.- Khmel'nyts'ky: KhNU , 2010.- 478 s.
5. Kremin' V.H. Pidvyshchennya ekonomichnoyi efektyvnosti osvity Ukrayiny: kontseptual'ni zasady vyrishennya problemy / V.H. Kremin' // Visnyk KNUVD– 2013. – 5. – S. 16–27.
6. Luhovyy Yu.M. Yevropeys'ka tendentsiya ta ukrayins'ka tradytsiya u finansovomu zabezpechenni doslidnyts'ko-innovatsiyanoi pidhotovky fakhivtsiv z vyshchoyu osvitoyu / V.I. Luhovyy, Zh.V. Talanova // Visnyk KNUVD– 2013. – 4. – S. 27–41.
7. Rysyn Y.E., Shoshyna E.N. Ynnovatsyy v systeme hosudarstvennoho upravlenyya razvytyem eksporta obrazovatel'nykh usluh v zarubezhnykh stranakh/ Y.E. Rysyn, E.N. Shoshyna//YnVestRehyon. - 2007. - 2. - S. 28-29.

Рецензія/Peer review : 18.9.2014 р.

Надрукована/Printed : 23.09.2014 р.
Рецензована редакційною колегією